

PONTUS NÜFUSUNUN 13.-15. YÜZYILLARDAKİ ETNİK YAPISI

1. BÖLÜM: LAZLAR*

Yazar: E. JORDANIYA

Çeviren: Mehmet MÜRSELOV

Günümüze değin ulaşan kaynaklarda Lazlar'ın etnonimi (halk adı) M. S. 1. yüzyıldan itibaren anılmaktadır. Lazlarla ilgili ilk bilgilere 1. yüzyıl Roma yazarı Gaius Plinius Sekundas'ta rastlamaktayız. O, şöyle yazmaktadır: "Trapezund'dan 140.000 adım mesafede Asparos nehri ve bu nehrin ağzında nehirle aynı adlı kale yer almaktadır. Burada dağların ardında İberiya yer almakta, deniz kıyısında Kheniokhlar, Amprevtrlar, Lazlar yaşamakta, Akampseon, İsis, Mogrus, Batis nehirleri akmaktadır."¹

Adı geçen kaynağın metninde Trapezund çağdaş Trabzon'u, bazen Akampsis, Akampseon gibi anılan Asparos adı ise Çoruh Nehrini ifade etmektedir. Diğer yer adları olan İsis, Morgus, Batis ise Çoruh ve Fasis nehirleri arasındaki bölgeleri genel ifade etmekle kısıtlı kalmıştır.² Bu kaynak Lazların yerleştikleri bölgelerle ilgili kesin bilgi vermese de, onların Karadeniz'in doğu kıyılarının orta kısımlarında,³ yani güney doğusunda yerleştiklerini tahmin edebiliriz.

Lazlar ve yaşadıkları bölgelerle ilgili bilgiler veren bir diğer yazar 2. yüzyıl tarihçisi Arrianus'dur. Onun *Karadeniz Civarına Seyahat* adlı eserinde şu

* E. Jordaniya, "Etničeskiy sostav naseleniya Ponta v XIII-XV vv. Çast I: Lazı", *Byzantino-Slavica*, LVII (1996) 1, s. 125-139.

¹ Plinius, NG 6, 12.

² S. G. Kaukhçışvili, *Batum Tarihiyle İlgili Antik Kaynaklar*, Kutaisi Pedagoji Enstitüsü Çalışmaları Mecmuası, 10. cilt (1950-1951) 21-23 (Gürcüce); L. Elnitskiy, *İz istoričeskoj geografii drevney Kolkhidi* (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: L. Elnitskiy, *Eski Kolkhida'nın Tarihi Coğrafyası*, *Vestnik drevney istorii*, No 2 (1938) s. 307-320.), *Vestnik drevney istorii*, No 2 (1938) 307-320.

³ N. Y. Lomouri, *Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme*, *Maçne* dergisi, No 5 (1965) s. 72 (Gürcüce).

cümleler yer almaktadır: “Ksenofon’un da söylediği gibi, Kolkhoi kavmi Trapezous’lulara sınırdır. Makhelones ve Heniokhoi’un ardından Pharasmanes’in hâkimiyeti altındaki Zydreitai kavmi bulunur. Zydreitai kavminden sonra, Lazoi kavmi vardır: Lazoi kavminin kralı Malassas’tır ve krallık yetkisini sizden almıştır. Lazoi’dan sonra, Apsila kavmine gelinir... Apsilai ile Abaskoi toprakları sınırdır...”⁴

Bu eser Kapadokya valisi Arrianus’un M. S. 131 yılında Roma imparatoru Hadrian’a Latince yazdığı mektubun bir kısmını oluşturmaktadır. Yazar bölgenin etnik unsurlarıyla beraber siyasi durumunu da yansıtmaktadır.⁵ Adı geçen metine göre Makronlar ve Kheniokhlar, çağdaş Lazistan’ı Atina (Pazar) bölgesiyle beraber ele geçirmişlerdir.⁶ Onların kuzey sınırları Çoruh Nehri membana kadar uzanmaktaydı.⁷ İberya Çarı Parsman’ın (M. S. 1. yüzyılın 40-60’lı yıllarında İberya hükümdarı) tebaaları olan Dzidritler, Çoruh Nehri’nin kuzeyine, çağdaş Acaristan’a (Kobuleti) yerleşmişlerdir.⁸ Lazlar ise Gürcistan’ın batısının orta kısımlarına, Fasis (Rioni) Nehri kıyılarındaki bölgelere yerleşmişlerdir.⁹

Bize ulaşan kaynaklara göre, Karadeniz’in doğu kıyılarına yerleşen Lazlar, M. Ö. 6. yüzyılda Lazika adlı siyasi birlik kurmuşlardır. Daha sonra buraya yerleşen Kolkhlar, Kolkhida siyasi birliğini oluşturmuşlardır.¹⁰ Bunu Herodotos, Strabon ve diğer kaynaklar tespit etmektedir. Burada altının çizilmesi gereken şudur ki, Kolkhlar ve Kolkhida terimleri Kolkhların devleti anlamına gelmiş olup, siyasi anlam taşımaktaydı. Kolkhların bir halk gibi Karadeniz’in doğu kıyılarının orta kısmında ve Kolkhların devletindeki nüfusun genel anlamını ifade etmesinin de altının çizilmesi gerek.¹¹

Daha sonra Kolkhida ve Kolkhlar ortadan kalkmış, onların yerini Lazlar ve kurdukları Lazika siyasi birliği almıştı. Kaynakların çoğunda Lazlar, Kolkhların, Lazika ise Kolkhida’nın devamı olarak gösterilmiştir. 6. yüzyıl Bizans yazarı Agathias bu konuda şöyle yazmıştır: “Lazlar eskiden Kolkh diye adlandırılmıştır. Bu hakikaten onların ta kendileridir. Fasis, Kafkasya ve bu

⁴ Arrian, Periplus 11, bkz. Flavios Arrian, *Puteşestvie vokrug Çernogo morya* (Çevirenin notu: Rusça’ya çevrilen bu eserin Türkçe adı: *Karadeniz Civarına Seyahat*) Ed. N. Kaçmakadze, Tbilisi, 1961.

⁵ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 6 (Gürcüce).

⁶ S. G. Canaşia, *Tubla-Tabal, Tıbarlar, İberler, Çalışmalar*, 3.cilt (1956), s. 22-23 (Gürcüce).

⁷ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 10 (Gürcüce).

⁸ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 10 (Gürcüce).

⁹ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 10 (Gürcüce).

¹⁰ G. A. Melikişvili, *K istorii drevney Gruzii* (Çevirenin notu: Rusça olan eserin Türkçe adı: *Gürcistan’ın Eskiçağ Tarihi*), Tbilisi, 1959.

¹¹ G. A. Melikişvili, *K istorii drevney Gruzii*, s. 63-66.

civarda yer alan ülke insanlarıyla tanışan bir kimsenin bu konuda hiçbir şüphesi kalmaz.”¹² Yine bu yazar eserinin bir başka yerinde Lazların Kolkh adlandırılmasıyla gurur duymaları ve kibirlenmelerinin hiç de anlamsız olmadığını altını çizmiştir.¹³

Herodotos, Ksenofon, Strabon, Ptolomeus gibi diğer eski Yunan yazarlarının eserlerinde, Gürcistan’ın batısı Kolkhida [Kolhis ç.n.] olarak geçmiştir; çünkü buradaki devletin kurulmasında Kolkhlar önemli rol oynamışlardır.¹⁴ Bizans’ın son dönemi ve erken orta çağlarda bu bölgede Kolkhların yerini Lazlar almıştır.¹⁵ 6. yüzyıl Bizans yazarı Ioannes Lydos bu konuda doğrudan şunları yazmıştır: “Kolkhida’nın Lazika olarak adlandırılmasının nedeni bu ülkede Lazların üstünlük kurmalarıdır.”¹⁶ 5. yüzyıl anonim yazarı şöyle yazmaktadır: “Dioskuri’den, daha doğrusu Sebastopolis’ten [Sivas ç.n.] Apsaros’a kadarki topraklarda önce Kolkh adlı halk yaşamış, şu anda ise bu halk Laz olarak adlandırılmaktadır.”¹⁷ Lazlar gördüğümüz gibi Apsaros ve Çoruh nehirlerinin güneyine yerleşmişlerdir. Ama Laz Krallığı’nın 5. yüzyılda coğrafi olarak büyümesinin altının çizilmesi gerek. Dzidritlerin toprakları da Laz krallarının egemenliğine girmişti. Bu dönem Laz Krallığı’nın parlak devri olsa da Laz hükümdarlarının egemenliği Çoruh Nehri’nin güney kısımlarını kapsamamıştı.¹⁸

Lazlarla ilgili daha önemli ve kesin bilgiler veren 6. yüzyıl Bizans yazarı Prokopius’a göre Lazlar, Fasis (Rioni) Nehri kıyılarına yerleşmişlerdi.¹⁹ Yine bu yazar şöyle yazmaktadır: “Lazlar’ın topraklarının sınırları Apsarunt kentinden Petra kentine kadar uzayıp, Yevksin Pontusu’nda bitmekteydi. Bu sınır yaya olarak bir gün içinde kat edilebilirdi.”²⁰ Apsarunt kentinin çağdaş Gonio kentinin aynısı olduğu bilinmektedir. Petra kenti ise çağdaş Çikhisdziri

¹² Agathias, II, 18, bkz. Georgika, *Bizans Yazarlarına Göre Gürcistan*, Yunanca metni ve Gürcüce’ye çevirip yayınlayan S. G. Kaukhçişvili, Tbilisi, 1965, 3. cilt, s. 27.

¹³ Agathias, III, 5.

¹⁴ İ. A. Cavakhişvili, “Gürcü Halkının Tarihine Giriş”, *Gürcistan, Kafkasya ve Yakın Doğu’nun Tarihi-Etnoloji Meseleleri Mecmuası*, 1.cilt, Tbilisi, 1950, s. 13 (Gürcüce).

¹⁵ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 3. (Gürcüce)

¹⁶ Joanes Lydos, *De Magistratibus*, III 34, bkz. Georgika, 2. cilt, Tbilisi, 1965, s. 236.

¹⁷ Anonym, *Periplus 7*. Bkz. Flavios Arrian, *Puteşestvie vokrug Çernogo morya* (Çevirenin notu: Rusça’ya çevrilen bu kaynağın Türkçe adı: Karadeniz Civarına Seyahat) Ed. N. Kaçmakadze, Tbilisi, 1961.

¹⁸ N. Y. Lomouri, “Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme”, *Maçne Dergisi*, No 5 (1965) s. 74-75. (Gürcüce).

¹⁹ Procopius, *De BG*, VIII, 1, bkz. Georgika, c. 2, Tbilisi, 1965, s.90.

²⁰ Procopius, *De BG*, VIII, 1, bkz. Georgika, c. 2, Tbilisi, 1965, s.92.

bölgesinde yer almaktadır. Tüm bunlar Lazlar'ın Çoruh Nehri'nin kuzeyine, Karadeniz'in doğu kıyılarının orta kısımlarına yerleştiklerini göstermektedir.²¹

Kaynaklardan yola çıkarak şu sonuçlara varabiliriz:

1) Kaynaklarda Lazlar Karadeniz'in doğu kıyılarının orta kısımlarında anılmışlardır.

2) Laz Krallığı'nın güney sınırları 7. yüzyıla kadar Çoruh Nehri'nin menbana kadar uzanmış ve bunun sonucu olarak Lazlar bu coğrafyaya yayılmışlardır.

3) Lazlar eski Kolkhların devamları olup, Kolkhida nüfusunun bir kısmını oluşturmuş, daha sonra bu krallıkta üstünlük oluşturarak devlet yönetiminde Kolkhların yerini almış ve bunun sonucu olarak eski Kolkhida Krallığı yerini Lazika'ya devretmişti.

Burada altının çizilmesi gereken şu ki, Lazika terimi, Lazların yaşadığı bölgeyi bildirmekle beraber siyasi anlam taşıyarak Gürcistan'ın batısı anlamına gelmekteydi. Bu bölgede Lazlarla beraber diğer kavimler de yaşamış, fakat Lazlar üstünlük kurmuştur. Laz Çarlığı, Gürcü kaynaklarında Egrisi olarak geçmektedir.²² Daha sonra Abhazlar burada güçlenerek Abhaz Çarlığı'nı kurmuşlardır. Abhazeti terimi Gürcistan'ın batısını kapsamaktaydı.²³

Gördüğümüz gibi Gürcistan'ın batısında kurulan devletler burada güçlenen kavimlerin ismini taşımıştır. Gürcistan'ın batısında Kolkhlar, Lazlar ve Abhazlar sırasıyla Kolkhida, Lazika (Egrisi), Abhazeti çarlıklarını kurarak Karadeniz'in doğu kıyılarına yerleşmişlerdir.

Gürcüce Egrisi olarak bilinen Lazika, Bizans İmparatorluğuyla sıkı bir şekilde politik, kültürel ve dini ilişkilerde bulunmuştu. Laz krallarının hâkimiyeti Roma imparatorlarının fermanlarıyla onaylanmaktaydı.²⁴ Prokopius'a göre, Lazların kralı öldüğü zaman Rumların hükümdarı hâkimiyetinin simgesi olan tahtını varisine göndermekteydi.²⁵ Fakat bu dönemde Lazlar imparatora vergi vermemiş ve ona bağımlı olmamışlardı.²⁶ Laz kralının bağımlılığı ve Laz krallarının imparatorca onaylanması formaliteydi. Lazların tek yükümlülükleri imparatorluğun kuzey sınırlarını göçebelere saldırılarından korumaktı. Kafkasya'da yaşayan barbarlar için tek engel Lazika

²¹ N. Y. Lomouri, "Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme", *Maçne Dergisi*, No 5 (1965), 75 (Gürcüce).

²² S. N. Canaşa, *Egrisi Çarlığı'nın Kuruluşu*, Çalışmalar, 2.cilt, Tbilisi, 1952, s. 307 (Gürcüce).

²³ M. D. Lordkipanidze, *Abhazi i Abhaziya* (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: Abhazlar ve Abhazy), Tbilisi, 1990, s. 17.

²⁴ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 77 (Gürcüce).

²⁵ Prokopius, *De BP*, II, 15, bkz. Georgika, c. 2, Tbilisi, 1965, s. 72; N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 31 (Gürcüce).

²⁶ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi*, Tbilisi, 1968, s. 77 (Gürcüce).

idi.²⁷ Lazlar kendi kuzey sınırlarını da savunuyorlardı. Aksi halde göçebeler Lazika'dan geçip Roma İmparatorluğu'na saldırıyorlardı.²⁸ Lazlar bu yükümlülüklerini yerine getirirken ilk önce kendi çıkarlarını ön planda tutmuşlardı. Bu konuda imparatorluğun dış politika sorunları Lazika'nınkiyle örtüşmekteydi. Sınırlarını tek başına koruyamaz hale gelen Roma İmparatorluğu'nun güçlü bir doğu komşusuna ihtiyacı vardı. Böyle bir komşu olan Lazika (Laz Krallığı) imparatorun hâkimiyetini formalite olarak tanımaktaydı. Lazların Bizans'la ilişkileri Sırbistan, Bulgaristan, Ermenistan gibi bölgelerde yaşayan halkların imparatorluğun sınırlarının korunmasındaki ve askeri sistemindeki yükümlülükleriyle kıyaslanabilir.²⁹

Fakat yukarıda söylenenler Lazların eski Kolkhida üzerinde yaşadıkları Lazika'nın 7. yüzyıla kadarki tarihini kapsamaktadır. Arap fetihlerinden itibaren Gürcistan'da bir halk adı olarak Lazlar terimine rastlamamaktayız. Fakat halk adı olan Laz ve yer adı olan Lazika halâ kullanılmaktaydı. Bu terimler Karadeniz'in güney doğu kıyılarında yer alan Trabzon'la Lazistan arasındaki ilişkiler anlamında kullanılmıştı. Lazistan terimi sonradan ortaya çıkmıştır.

Bu bölgeyi ziyaret eden Arap coğrafyacısı Ebu'l-Fida (1273-1331), Trabzon'u Lazların büyük liman kenti olarak göstermiştir.³⁰ A. Bryer'e göre bu tespit, Lazların sonraları Lazistan olarak bilinen bu bölgeye kesin olarak yerleştiklerini göstermektedir. Lazlar büyük ihtimalle 11. yüzyıldan itibaren Haldiya bölgesine yerleşmişlerdir. Bizans, Haldiya'nın yerli Laz hükümdarlarını, bölgenin Selçuklulardan korunmasında askeri bir güç olarak kullanmışlardır.³¹ Bu topraklar 13. yüzyıl başlarından itibaren (1204) Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş ve burada Büyük (μεγαλ) Lazya teması gibi siyasi birim kurulmuştur. Bu temanın toprakları Atina (Pazar)'dan başlamış olup³² Gürcistan sınırlarına kadar uzanmaktaydı. Gürcü kaynaklarında bu bölge Lazya terimiyle ifade edilirken sınırları Gürcistan'dan Trabzon'a kadar olan Büyük Lazya teması kastedilmiştir. Çariçe Tamara'nın ordusunun seferlerini yazan 13. yüzyıl yazarı Basili'ye göre, İberler (çevirenin notu: Gürcüler) Lazya, Trabzon ve Paflagonya'nın tüm topraklarını ele geçirmişlerdi.³³

²⁷ Procopius, *De BP*, II, 28, bkz. Georgika, c. 2, Tbilisi, 1965, s. 96 (Gürcüce).

²⁸ N. Y. Lomouri, *Egrisi Çarlığı Tarihi, Tbilisi*, 1968, s. 75 (Gürcüce).

²⁹ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", *Bedi Kartlisa*, Paris 1976, p. 176.

³⁰ A. Bryer, a.g.e., p. 179.

³¹ A. Bryer, a.g.e., p. 179.

³² D. Winfield-A. Bryer, *Topography and the monuments of the Pontos*, Vol. 1, Washington 1985, p. 565.

³³ Kartlis Çhovreba. Kritiçeskiy tekst po vsem osnovnim spiskam izdal S. G. Kaukçişvili, Tom 2, Tbilisi, 1959, str. 142. (Çevirenin notu: Gürcü kaynağı olan bu eserin Türkçe adı: Gürcüstan

Trabzon İmparatorluğu'nun siyasetinde Lazlar önemli rol oynamışlardır. 1341 yılında Lazların yardım ve desteğiyle Trabzon İmparatorluğu'nda iktidara Anna Anakutlu geçti. Bu olaylar hakkında yazan Nikephoras Gregoras'a göre Anakutlu, Lazya'ya gelmiş, burada Lazlar ve diğer yerli sakinler onun çarışeliğini tanımışlardır.³⁴ Büyük ihtimalle Lazlar bu bölge nüfusunun büyük bir kısmını oluşturmaktaydılar.

Georgios Pachymeres gibi bazı Bizans yazarları Trabzon İmparatorluğu'nun sadece Laz Krallığı ile sınırlı olduğunu vurgulamaktadırlar.³⁵ Trabzon imparatorları sürekli Lazların imparatoru, Lazların hükümdarı olarak anılmışlardır; çünkü bu imparatorluğun büyük bir kısmını Lazlar oluşturmaktaydı. Lazlar büyük ihtimalle diğer etnik topluluklar üzerinde egemenlik sağlayarak Büyük Komnenosların dayanağı olmuşlardır. Palaiologoslar, Büyük Komnenosları Konstantinopolis valileri olarak adlandırarak onların imparator unvanıyla ilgili iddialarının yasal olmadığını, hâkimiyetlerini tanımadıklarını ve ikinci planda olduklarını tespit etmeye çalışmışlardır.

17. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Kâtip Çelebi, Trabzon Vilayetiyle ilgili şöyle yazmıştı: "Bu vilayetin en önemli şehri Trabzon'dur. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Laz kabileleri Lazlar olarak bilinmektedir... Trabzon yakınlarında yaşayanlar Lazlar olarak adlandırılmaktadır."³⁶

Yine bu dönemin Osmanlı yazarı Evliya Çelebi de Trabzon bölgesi nüfusunun büyük bir kısmını Lazların oluşturduğunu yazmıştı.³⁷ Evliya Çelebi'ye göre, Trabzon'un bir diğer adı Lazika idi.

Trabzon İmparatorluğu 1461 yılında çökse de, Lazlar bağımsız olarak kalmış ve Lazistan, Osmanlı eyaleti olmuştur. Fakat Osmanlı sultanının hâkimiyeti burada sözde olmuş ve sadece deniz kıyılarında yaygınlaşmıştı.³⁸ Lazlar takriben 1580 yılından sonra Müslümanlığı kabul etmiş,³⁹ kendi

Tarihi, bu kaynağın tüm orijinal nüshalarına dayanarak tenkidi metnini Rusça yayınlayan S. G. Kaukhçişvili, 2.cilt, Tiflis 1959, s. 142)

³⁴ Georgika, c. 8, Tbilisi 1967, s.79 (Gürcüce).

³⁵ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", p. 179.

³⁶ Kâtip Çelebi, *Svedeniya o Gruzii i Kavkaze*, izd. G. Alasaniya (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Katip Çelebi'ye Göre Gürcistan ve Kafkasya*, Ed. G. Alasaniya), Tbilisi 1978, str. 170.

³⁷ Evliya Çelebi, *Puteşestvie*, izd. G. Puturidze (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Seyahat*, Ed. G. Puturidze), Tbilisi 1971, str. 83.

³⁸ *Svedeniya Kokha i Spensera o Gruzii i Kavkaze*, izd. L. Mamatsaşvili (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Koch ve Spencer'e Göre Gürcistan ve Kafkasya*, Ed. L. Mamatsaşvili), Tbilisi, 1981, str. 186.

³⁹ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", p. 181.

beylerince dağ kalelerinden topraklarını yöneterek 19. yüzyılın 40'lı yıllarına kadar özerkliklerini korumuşlardı.⁴⁰ 17. yüzyıl İran tarihçisi İskender Münşi, Büyük Şah Abbas'ın Tarihi adlı eserinde, Şah Abbas'ın çeşitli Hıristiyan ülkeleri ve hükümdarlarıyla olan ilişkileri konusunda şöyle yazmaktaydı: "Bu ülkeler içerisinde Hıristiyanların yüce hükümdarı, halifesi ve tüm Hıristiyan mezheplerini taklit eden Papa Krallığı gibi Lazika, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi Hıristiyan devletleri yer almaktaydı. Şah'ın sarayında yabancı elçiler çok ender durumlarda yer almamaktaydı."⁴¹ İskender Münşi'nin bu bilgilerine dayanan M. Seyvor'a göre, Safevi Devleti'nde Laz temsilciliğinin bulunması, Laz hükümdarlarının 17. yüzyılda özerk olduklarının ihtimalini ortaya koymaktadır.⁴²

Gördüğümüz gibi bağımsız olarak dış politika yürüten Laz hükümdarları Osmanlı Devleti'ne rakip olan ülkelerle diplomatik ilişkilerde bulunmuşlardı. Fakat burada bizim için en önemli olay İran sarayında bulunan Hıristiyan ülke temsilcilikleri listesinde Laz hükümdarlarının ilk olarak anılmasıdır. Bu da İstanbul'un İslam dinini yayma politikasına karşı Lazların sert bir şekilde direnmesi sonucu bu bölgede Müslümanlığın yayılma sürecinin ağır gittiğini göstermektedir. Lazların bu mücadelesinde dinin yanı sıra tarihsel faktörler de önemli rol oynamıştı. 11. yüzyıl sonu 12. yüzyılın ilk yarısında Pontus'ta kurulan yarım bağımsız Gavr-Taronit Knezliği'nin toprakları Bizans teması olan Haldiya'yı kapsamaktaydı. 1204 yılında burada Trabzon İmparatorluğu kuruldu.⁴³ Trabzon İmparatorluğu'nun kurulması Bizans imparatorları yetkilerinin bu bölgeye kayması ile ilişkilidir. Bu olayın diğer nedeni bölge nüfusunun önemli kısmını oluşturan Lazların kendine özgü etnik, kültürel ve dini özelliklerini Konstantinopolis'in diktatörce yürüttüğü politikardan koruma çabalarıydı. Trabzon İmparatorluğu'nun bağımsız bir Laz devleti gibi kabul edilmesi gerekir. Bu imparatorluğun bağımsızlığı ve istiklal elde etmesi de Lazların düşüncelerinin ürünüydü.

Bu olayın bir diğer sebebiyse Konstantinopolis ve Trabzon arasındaki fikir ayrılığıydı. Bizans'ın Büyük Komnenoslara karşı politikalarındaki başlıca rakibi Lazlardı.⁴⁴ Daha sonra 1461 yılında Trabzon İmparatorluğu'nun çökmesiyle Büyük Komnenoslar tarih sahnesinden silindiler. Bu olay Lazlar

⁴⁰ A. Bryer, a.g.e., p. 181.

⁴¹ M. Seyvor, *The History of Shah Abas Great by İskander Bey Munsh*, 2, Colorado 1978, p. 1305.

⁴² M. Seyvor, *The History of Shah Abas Great by İskander Bey Munsh*, 2, p. 1305, note 8.

⁴³ S. P. Karpov, *Trapezundskaya imperiya i zapadno-evropeyskie gosudarstava v XIII-XV vv.* (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *13.-15. Yüzyıllarda Trabzon İmparatorluğu ve Batı Avrupa Ülkeleri*), Moskova 1981, str. 7.

⁴⁴ S. İonnidis, *İstatistiklerle Trabzon Tarihi*, Konstantinopolis, s. 90 (Yunanca).

için 1204 yılında kazanılan bağımsızlığın kaybolması anlamına gelmekteydi. Onlar Konstantinopolis'e yeniden bağımlı olmak zorundaydılar. Farklı tabloya burada Hıristiyan Bizans'ın yerini başkenti İstanbul olan Müslüman Osmanlı'nın almasıydı. Lazların Osmanlı'ya karşı mücadelesinin bir sebebi bağımsızlıklarını yeniden kazanmaktaysa, diğer sebebi kendi dinleri olan Hıristiyanlığı ve geleneklerini korumaktı.

Günümüzde Türkiye'de yaşayan Lazlar, Anadolu'nun Türk kökenli sakinleri olmayıp, kendi dil ve millî kimliklerini korumuşlardır.⁴⁵

Lazların en önemli özelliklerinden biri savaşçı olmalarıdır. Onlar Trabzon İmparatorluğu'nu kaçaklara hiçbir zaman boyun eğmeyen ve aslanlar gibi yiğit askerlerle temin etmişlerdi.⁴⁶ Batum Meclisi'nin çok yaşlı üyelerinden olan Hasan Ağa 1874 yılında şöyle demişti: "Bu bölgenin en savaşçı insanları biziz. Bizim her türlü silahlarımız var. Tüm aksi durumlara karşı her evde 5-6 tüfek bulunmaktadır. Biz çok iyi silah kullanırız. Rakiplerimizin sayı üstün olmadığı sürece onlara sırtımızı çevirmemiz bizim için büyük ayıptır."⁴⁷

Çok iyi denizci olan Lazlar, Karadeniz'de korsanlık yapmışlardı. Laz beylerinin gemileri olmuş ve onlar Kırım, Odessa ve Tuna Nehri'ne kadar yüzmüşlerdi. Herkes Laz korsanlardan korkmaktaydı. Onlar bazen Batum ve Poti'yi ele geçirmişlerdi.⁴⁸

Lazlar, Gürcüce'nin büyük ölçüde Türkçe ile karışmasıyla oluşan Megrel şivesinde konuşmaktadırlar. Orijinal Lazca köylerde konuşulmakta olup Megrelce'ye çok benzemektedir. Megreller ve Lazlar birbirini rahatça anlayabilmektedirler.⁴⁹ Lazca'yı araştıran uzmanlar bu dilin Megrelce ve Svanca gibi şiveleri kapsayan Zan Dil Grubu'na girdiğini vurgulamaktadırlar. Lazca'da Bizans'tan geçme bazı Yunanca kelimelere de rastlanmaktadır.⁵⁰

Lazlar günümüze değin benliklerini korumuşlardır. Türkiye'de 1955 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, Lazların 30.000'i Lazca'yı ana dili gibi, 19.000'i ise ikinci dili olarak görmüştü.⁵¹ Lazların sayısı 20. yüzyılın

⁴⁵ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", p. 181.

⁴⁶ A. Bryer, a.g.e., p. 182.

⁴⁷ Dm. Bakradze, *Guriya ve Acaristan Bölgelerine Arkeolojik Sefer* (çevirenin notu: 1878 yılında Rusça olarak yayınlanan bu eserin Gürcüce çevirisi), Batum 1987, s. 29.

⁴⁸ Dm. Bakradze, *Guriya ve Acaristan Bölgelerine Arkeolojik Sefer* (Gürcüce), Batum 1987, s. 29.

⁴⁹ Dm. Bakradze, *Guriya ve Acaristan Bölgelerine Arkeolojik Sefer* (Gürcüce), Batum 1987, s. 29.

⁵⁰ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", p. 184-185.

⁵¹ *Türkiye'de Yapılan Nüfus Sayımı*, Ankara 1956, s. 32-33; Ts. Batsaşi, *Anadolu'nun Kuzey Doğu'sunda Etnik-Dini Unsurların Oluşumu*, Tbilisi 1988, s. 15 (Gürcüce).

60'lı yıllarında 100.000'e ulaşmıştı.⁵² Lazlar, Artvin, Rize, Trabzon, Samsun ve Sinop gibi illerde yaşamaktadırlar. Onlar bu illerin yanı sıra Kanut kentinin kuzeyine de toplu halde yerleşmişler, köylerdeyse küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar. Lazlar, Bursa, İzmir, İstanbul, Ankara gibi kentlerde de büyük ölçüde yer almaktadırlar.⁵³ Fakat onların Türklerle asimile olup Müslümanlaşma süreci günümüzde devam etmektedir. Lazların 10.000 gibi az bir kısmı Lazistan'ın dağlık otlaklarında eski yaşam tarzlarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz.⁵⁴

Lazların 10. yüzyıldan günümüze değin Çoruh Nehri'nin güneyi, Bizans teması olan Haldiya, Trabzon İmparatorluğu ve çağdaş Lazistan'da anıldıkları sonucuna varabiliriz. Bu bölgelerde Lazların yaşadıkları yer anlamında Lazika, Lazya, Lazistan terimleri yaygınlaşmıştı. Bu terimlerin kapsadığı toprakların sınırları çeşitli dönemlerde değişmişti. Trabzon İmparatorluğu'nda yer alan "Büyük Lazistan"ın sınırları Pazar'dan başlamış olup Gürcistan sınırlarına kadar uzamakta, Türk egemenliğine giren Lazistan'ın sınırlarıysa tüm Trabzon Vilayeti'ni kapsamaktaydı. Kaynaklar tüm bu değişimlere rağmen, Lazlar'ın başlıca nüfus olarak bu bölgenin siyasi yönetiminde önemli paya sahip olmuş ve kendilerini Laz gibi tanımlamışlardı.

Bryer'e göre Karadeniz'in güney doğu kıyılarındaki Lazlar eski Kolkhida (Lazika, Egrisi)'nin Anadolulaştırılmış Lazlarıdır, yani onlar Pontus'un doğu sahillerinden çağdaş Lazistan'a göç ettikten sonra Anadolu sakinleri olmuşlar ve ne Bizanslı, ne Osmanlı, ne de günümüzdeki Anadolu Türklerinden değillerdir.⁵⁵

Lazların göç sürecinin sadece deniz kıyılarını kapsadığını söylemek yanlış olurdu. Lazlar çarlıklarının bağımsızlığını kaybettikten sonra Bizans topraklarına yerleşip Haldiya temasının doğu kısmı nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuşlardı. Onların yaşadıkları bu bölge Lazika terimiyle ifade edilmiştir. Lazlar 7. yüzyıl sonlarından 10. yüzyıl başlarına dek yoğun şekilde göç ettiklerinden bu bölgeler onların adını taşımıştı. Gürcistan'ın batısından Bizans İmparatorluğu'na göç eden Lazların bu dönemde burada yerli sakinleri asimile ederek onlar üzerinde büyük üstünlük kazandığını, Laziya'nın daha sonra Bizans İmparatorluğu'nda aktif rol oynadığını tahmin etmek çok zor. Lazika

⁵² *Natsionalme protsessı v stranah Blijnego i Srednego Vostoka* (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Yakın ve Orta Doğu Ülkelerinde Milli Unsurların Oluşumu*), Moskova 1970; Ts. Batsaşi, *Anadolu'nun Kuzey Doğu'sunda Etnik-Dini Unsurların Oluşumu*, Tbilisi 1988, s. 15 (Gürcüce).

⁵³ G. Şpajnikov, *Religiya stran Zapadnoy Azii* (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Batı Asya Ülkelerinde Din*), Moskova 1976, str. 267.

⁵⁴ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", p. 187.

⁵⁵ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan-1", pp. 179, 186, 187.

teriminin, Lazların Gürcistan'dan Bizans'a göç ederek burada güç kazanmaları sonucu ortaya çıktığını ve daha sonra politik anlam taşımaya başladığını da söylemek çok zor.

Yukarıda yazılanlara ve kaynaklara göre; Lazlar, Trabzon'da 10. yüzyıldan itibaren anılmaktadırlar. Çağdaş Lazistan anlamına gelen Lazika terimi büyük ihtimalle bu dönemde ortaya çıkmıştı.

Lazika terimi sadece Lazların yerleştiği Karadeniz'in doğu ve güney doğu kıyılarını kapsamayıp, eski Kolkhida Krallığı ve kilise yönetimi anlamlarına da gelmekteydi. Konstantinopolis Patriği'ne ait kilise-katedral belgeleri Bizans, Batı Gürcistan bölgeleri ve kiliseleri tarihi, dini yönetim anlamını da taşıyan Lazika teriminin yaygınlaşması ve değişim süreci gibi konuların aydınlatılması için önemli kaynaklardır. VI. Leon (886-911) dönemine kadar hazırlanan bu belgelerin 21 listesinin ilk altı notitia'sına göre, makamı Fasis il merkezinde yer alan Lazika eparkhos'u Konstantinopolis patriği'ne bağlı olmuştu. Fasis metropolitleriye Rodopolis, Saysin, Petra ve Zigana bölgeleri piskoposları olmak üzere dört piskoposa bağlı olmuşlardı.⁵⁶ Diğerlerinden farklı olan 4. notitia'da ikinci piskopos olarak Saysin değil, Abissina epistolosu yazılmıştı.⁵⁷ Fakat bu iki ad aynı bölgeyi ifade etmekteydi; çünkü Αβυσσηνων kelimesi Σαυσηνων şeklinde çarpılmıştı.

Batı Gürcistan, Bizans'ın kilise yönetiminden kurtulduktan sonra bu bölgenin katedralleri içinde Tsaişi katedrali daha çok anılmaktaydı. Yunanca ve Gürcüce'nin yakınlığı ve Σ= Gürcüce'deki ts sesi, σσ=Gürcüce'deki ş sesi göz önünde bulundurulursa Saisena'nın Tsaişi şeklinde değiştiğini söyleyebiliriz.⁵⁸

Dördüncü piskoposluk Zigan katedraliydi. Bazı araştırmacılar Zigan'ın Trabzon yakınlarında yer alan Zigana'nın aynısı olduğunu düşünmektedirler.⁵⁹ Yukarıda adı geçen Rodopolis, Petra, Tsaişi gibi yerleşim birimleri genel olarak Laz Çarlığı anlamında kullanıldığından Zigan'ın bu diğer dört yerleşim biriminden çok uzak olduğunu söyleyemeyiz.

Orient ve Kardeşlerinin Din Yolunda Azabı adlı Hagiografik (çevirenin notu: Hıristiyan evliyalarından bahseden eser) yapıtın 6.-8. yüzyıllarda yayınlanan ilk baskısında⁶⁰ Karadeniz'in güneydoğu ve doğu kıyılarında,

⁵⁶ Georgika, 4.cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 39 (Gürcüce); *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae Texte Critique, Introduction Et Notes* Par Jean Darrouzes, A. A. Paris 1981, pp. 212, 227, 241, 259, 264, 268.

⁵⁷ *Notitiae episcopatum...*, p. 259.

⁵⁸ Georgika, 4. cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 189 (Gürcüce).

⁵⁹ N. Adonts, *Armeniya v epohu Yusitiniana* (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *I. Iustinianos Döneminde Ermenistan*) Saint-Petersburg 1908, str. 65.

⁶⁰ Georgika, 4. cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 413-415 (Gürcüce).

Trabzon'dan Pitsunda'ya kadarki topraklarda yer alan şehirlerin listesi verilmiştir. Bunun yanı sıra Absaris (Gonio) ve Pitiot (Pitsunda) arasında Ziganevi (Zigana) şehri de anılmaktadır.⁶¹ Bu yapıtın bir Gürcüce kopyasında (No 97, s. 436) şu cümle yer almaktadır: "Gudakva, Zigana olarak adlandırmaktadırlar."⁶² Çağdaş Gudava olan Gudakva da Ziganevi gibi genel olarak Pitsunda'nın güneyi anlamında kullanılmıştı. Tüm bunlara dayanarak Zigana ve Gudava'nın aynı anlama geldiğini söyleyebiliriz.

Böylece Lazika terimi, sınırları çeşitli dönemlerde Lazika, Egrisi, Abhazeti gibi bölgelerle anılan ve Gürcistan'ın batısına kadar uzayan Lazika Eparkhosluğu anlamını ifade etmişti. Lazika adı bu dönemde Trabzon'da yaygınlaşmamıştı. Adı geçen Notitia'larda Trabzon piskoposunun Pontus mitropolitine Polemonas'a bağlı olduğu görülmektedir.⁶³ Lazika Eparkhosluğu, 6. Leon (886-911) devrinde ve tasavvufçu Nikolas'ın ilk patriklik döneminde (901-907) hazırlanan notitia'larda Rodopolis, Tsaişi, Petra ve Zigana katedrallerinin piskoposları gibi Fasis'le anılmamaktaydı.⁶⁴

Trabzon'da yeni metropolitlik kuruldu. Tüm Lazika'nın metropolitine, daha doğrusu Trabzon Piskopos Katedrali adlandırılan Trabzon metropolitine ilk başlarda Pontuslu Polemonas'ın eparkhosluğuna bağlı olmuştu. Trabzon Metropolitliği sonradan bağımsızlık kazanarak Lazika Eparkhosluğu adını almıştı.

Trabzon'da kurulan yeni eparkhosluk önceleri Fasis'te olduğu gibi yine Lazika adını taşımış ve ilk başlarda 7, daha sonra 15 katedralden oluşmuştu. Lazika bir eparkhosluk gibi Fasis'te 27 veya 28 numarayla, Trabzon'da ise 33 numarayla listelenmişti. Trabzon metropolitine unvan itibarıyla Fasis metropolitineyle eşit düzeydeydi.

Lazika bir kilise yönetimi olarak Karadeniz'in doğu kıyılarından güney doğu kıyılarına, yani Trabzon'a yeniden yerleşerek Trabzon İmparatorluğu'nda Büyük Lazika, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Lazistan adıyla siyasi yönetimi olan bölge haline gelmişti.

Böylece, Lazika 9. yüzyıldan sonra Bizans kilise belgelerinde Trabzon bölgesi gibi anılmaktadır. Bu terim ilk başlarda kilise yönetimi, daha sonra siyasi yönetim anlamında kullanılmıştı.

⁶¹ Georgika, 4. cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 415 (Gürcüce).

⁶² N. A. Berdzenişvili, *Vazirat v feodalnoy Gruzii*, Vestnik İnstitutu yazık, istorii i materialnoy kulturi im. akad. N. Ya. Marra, t. 10, str. 299 (na gruz. yaz.) (çevirenin notu: Gürcüce olan bu eserin Türkçe künyesi: N. A. Berdzenişvili, *Feodal Gürcistan'da Vezirlik*, N. Ya. Marr Dil, Tarih ve Maddi Kültür Enstitüsü Belleteni, 10.cilt, s. 299.)

⁶³ Georgika, 4. cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 185 (Gürcüce).

⁶⁴ Notitiaie episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae, pp. 270-421.

Bizans dini yönetiminin yeniden oluşumu doğal olarak bu bölgedeki devletleri etkileyen siyasi süreçlerle ve Bizans-Gürcistan ilişkileriyle ilgiliydi.

Bizans 9. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan'ın batısındaki siyasi ve dini etkisini kaybetmişti. Abhaz-Egrisi Çarlığı bu dönemde Bizans'ın diktatörlüğünden tamamen kurtuldu. Bu çarlığın hükümdarı Abhazların çarı adıyla bilinmekteydi.⁶⁵ Fakat Abhazların çarı, Abhaz Çarlığı gibi kelimeler Abhaz kavmi ve devletlerini değil, Gürcistan'ın batısını kapsamaktaydı.⁶⁶ Gürcistan'ın batısı bağımsızlığını kazanarak Konstantinopolis'in diktatör dini yönetiminden kurtulmuş oldu. 8. yüzyıldan 9. yüzyıl başlarına kadar Gürcistan'ın batısındaki kiliseler bir eparkhosluk halinde birleşerek Konstantinopolis patriğine bağlı olmuşlardı. Bu olayın başında Abhazların katolikosu durmuştu. 9. yüzyılda Gürcistan'ın batısındaki dini yönetim Bizans'tan ayrılarak Mtskheta'ya birleşti. Abhazların katolikosu Gürcistan Katolikosluğu'na bağlandı⁶⁷ ve Bizans, Lazika Eparkhosluğu'nu kaybetti. Bu, Bizans itibarına ciddi bir darbeydi.

Trabzon'da Lazika adlı yeni eparkhosluk kurulduğu zaman Bizans, Trabzon metropolitinin makamını sözde korudu; çünkü Lazika'yı fiilen kaybetmişti.⁶⁸

Lazika Eparkhosluğu'nun Fasis'ten Trabzon'a taşınması bir taraftan Trabzon Piskoposluğu'nun Pontuslu Polemonas'ın önemli eparkhosluk merkezlerinden olmasına, diğer taraftan Trabzon'un Fasis gibi gelenek gereği Apostolos Andreasca vaftiz edilmesine bağlıydı.⁶⁹ Bunu gerekli kılan bir diğer faktör de bu bölgelerin bölgesel ve etnik bağlarıydı.

Daha önce belirttiğimiz gibi Lazlar, Kolkhların halefleri olmuşlardı. Kolkhlar Asur kaynaklarında güçlü kabilelere sahip Kilkhler olarak anılmışlardı.⁷⁰ Onlar M.Ö. birinci bin yılda zaman zaman güçlü devlet kurup

⁶⁵ N. Y. Lomouri, "Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme", *Maçne Dergisi*, No 5 (1965) s. 64 (Gürcüce).

⁶⁶ M. D. Lordkipanidze, *Abhazi i Abhaziya* (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: M. D. Lordkipanidze, *Abhazlar ve Abhazya*), Tbilisi, 1990.

⁶⁷ Georgika, 4. cilt, 2. kısım, Tbilisi 1952, s. 183 (Gürcüce).

⁶⁸ N. Y. Lomouri, "Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme", *Maçne Dergisi*, No 5 (1965) s. 85 (Gürcüce).

⁶⁹ *Kartlis Çhovreba* (Çevirenin notu: Gürcü kaynağı olan bu eserin Türkçe adı: *Gürcistan Tarihi*), Tbilisi 1955, s. 38-39.

⁷⁰ G. A. Melikişvili, "Drevneyšie političeskie obrazovaniya yugo-zapadnoy Gruzii, Oçerki istorii Gruzii" (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: G. A. Melikişvili, "Eskiçağda Gürcistan'ın Güney Batısında Oluşan Devletler", *Gürcistan Tarihiyle İlgili Etütler Mecmuası*, Tiflis 1970, s. 369-370), Tbilisi 1970, str. 369-370.

Karadeniz'in güney doğu ve doğu kıyılarına kadarki toprakları (Gürcistan'ın batısı veya Türkçe namı diğer Lazistan'ı) da ele geçirmişlerdi.⁷¹

Kolkhlar M.Ö. 8. yüzyıl Urartu kaynaklarında Qulcha (Kulkha) olarak anılmışlardı.⁷² Çivi yazılarda o harfi u gibi yazıldığından Kolkha kelimesi Kulkha şeklini almıştı. G. Melikişvili'ye göre, Urartu ve Anadolu'ya saldıran, M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda Trakya, Paflagonya, Lidya, Zolitsa, İonia gibi bölgelere tahrip edici seferler düzenledikten sonra Anadolu'nun kuzeyindeki sahillere, Sinop yakınlarına yerleşen Kimmer kabileleri Kolkha'yı dağıtmışlardı.⁷³ Burada altı çizilmesi gereken şudur ki sadece Karadeniz'in güney doğu kıyılarında yer alan Kolkh Bölgesi'nin güney kısmı, yani Kolkhların belirli bir kısmı bu istilaya maruz kaldı.⁷⁴ Kolkha'nın tahrip edilmesinden ve Kimmerlerin Karadeniz'in güney doğu kıyılarına saldırılarından sonra Kolkhlar aralıksız olarak yok edilmeye ve ana vatanlarından sıkıştırılmaya maruz kalmışlardı. Onların bölgesine güney ve güneydoğudan gelen kabileler yerleşmişlerdi.

Bu kabilelerin gelişi batı Kartvel (çevirenin notu: Gürcüler kendilerini Kartvel olarak adlandırmaktadırlar) kabilelerinin etnik parçalanmasına neden oldu. Bunun sonucunda, sonralar Gürcistan'ın batısında Kolkhida adlı güçlü bir bölge haline gelmiş olan Kolkhlar bu dönemde burada azalmışlardı.⁷⁵

T. Mikeladze'ye göre, Kolkha Bölgesi İskit ve Kimmerlerin istilasına doğrudan maruz kalmamıştı. Karadeniz'in güneydoğu kıyılarındaki etnik değişimler diğer siyasi olaylarla, özellikle Med Devleti'nin ortaya çıkışıyla ilgiliydi.⁷⁶

⁷¹ O. D. Lordkipanidze, *Naselenie drevney Gruzii*, Tbilisi 1989, str, 219. Tam je sm. spets. literaturu po probleme (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: O. D. Lordkipanidze, *Gürcistan'ın Eskiçağdaki Nüfus Yapısı*, Tiflis 1989, s. 219. Bkz. bu eserin kaynaklar kısmı).

⁷² G. A. Melikişvili, Kulkha. Drevniy mir (Sbornik v čest V. V. Struve), Moskva 1962, str. 321 i sled. (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: G. A. Melikişvili, Kulkha, V. V. Struve şerefine yayımlanmış *Eskiçağ Mecmuası*, Moskova 1962, s. 321 ve sıradakiler).

⁷³ G. A. Melikişvili, Kulkha..., s. 323.

⁷⁴ O. D. Lordkipanidze, *Naselenie drevney Gruzii*, Tbilisi 1989, str, 220. Tam je sm. spets. literaturu po probleme (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: O. D. Lordkipanidze, *Gürcistan'ın Eskiçağdaki Nüfus Yapısı*, Tiflis 1989, s. 220. Bkz. bu eserin kaynaklar kısmı).

⁷⁵ G. A. Melikişvili, *K istorii drevney Gruzii*, Tbilisi 1959, str. 62 i sled. (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: G. A. Melikişvili, *Gürcistan'n Eskiçağ Tarihi*, Tiflis 1959, s. 62 ve sıradakiler.); N. Y. Lomouri, "Kolkhida ve Kolkhlar Terimleri", *Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları Mecmuası*, 128.cilt, Tiflis 1971 (Gürcüce).

⁷⁶ T. K. Mikeladze, Kolkhida ve Karadeniz'in Güney Doğusunun Eskiçağdaki Nüfus Yapısıyla İlgili Araştırmalar (M.Ö. 2.-1. bin yıllar), Tbilisi 1974, s. 168-171 (Gürcüce).

Her ne kadar bizim için önemli konu olsa da, Kimmer, İskit veya Medler gibi siyasi güçlerin konumuz olan bölgenin etnik yapısının değişimindeki etkisi konusunda kesin bir şey söyleyemeyiz.

Fakat bu etnik yapıdaki değişimin belirli bir bölgede yaşandığı bellidir. Çeşitli kabile ve kabile birliklerinin bu bölgeye gelmesi tespit edilmektedir. Karadeniz'in güneydoğu kıyılarına yerleşen ahali anlamında kullanılan Kilkhler, Kulkhlar, Kolkhlar gibi terimler ilk başta kabile birliği, daha sonra Eskiçağ dönemine özgü devlet anlamında kullanılmıştı. Kolkhlar doğal olarak Kolkhida Devleti'nde azınlık olmamışlardı. Onlar bu devlette çoğunluk halinde başlıca rol oynamış, bu kavmin adı (Kolkh) devletin de adını taşımıştı.

Kolkhların Karadeniz'in güneydoğu ve doğu kıyılarını ele geçirdiklerini dilbilim çalışmaları da tespit etmektedir.

Günümüzün dilbilim çalışmalarında Kartvel (çevirenin notu: Gürcü) dilleri terimine eş anlamlı olarak İber Dilleri veya Güney Kafkasya Dilleri gibi terimler de kullanılmaktadır.⁷⁷ Kartvel Dilleri üç lehçeyi kapsamaktadır: a) Edebi ve resmi dil niteliğinde olan özel Gürcüce; b) Megrel-Çanca; c) Yazıya sahip olmayan Svanca. Bu lehçeler, dilbilimcilerce genel veya eski Kartvelce olarak bilinen dilin parçalanması sonucu ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Günümüz dilbilim araştırmalarında Kartvel Dilleri'nin parçalanmasının tarihsel şablonu Alman bilim adamı G. Deeters tarafından ortaya konmuştur.⁷⁹

Genel Kartvelce'nin Svanca ve Kartvel-Megrel-Çanca gibi iki lehçeye ayrılmasıyla ilk olarak Svanca ortaya çıkmıştır. Bu olay genel Kartvelce'nin çöküşünün başlangıcıydı. Kartvel- Kolkhca dil grubu daha sonra Kartvelce ve Kolkhca (namı diğer Megrel-Çanca) gibi lehçelere ayrılmıştı. Kolkhca konuşanlar çağdaş Gürcistan'ın batısında ve Karadeniz'in güney doğu kıyılarında engin topraklara sahip olmuşlardı. Bu bölge Urartu, Yunan ve Roma kaynaklarında Kolkhida adıyla bilinmektedir.⁸⁰ Glottokronolojik bilgilere göre,

⁷⁷ G. A. Klimov, *Kartvelskie yazıki. Yazıki Azii i Afriki*, t. 3, Moskova 1979 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: G. A. Klimov, "Kartvel (Gürcü) Lehçeleri", *Asya ve Afrika'daki Diller Mecmuası*, 3. cilt, Moskova 1979); G. A. Klimov, *Kartvelskie yazıki*, Moskova 1950 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: G. A. Klimov, *Kartvel (Gürcü) Lehçeleri*, Moskova 1950).

⁷⁸ O. D. Lordkipanidze, *Naselenie drevney Gruzii*, Tbilisi 1989, str. 8 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: O. D. Lordkipanidze, *Gürcistan'ın Eskiçağdaki Nüfus Yapısı*, Tiflis 1989, s. 8).

⁷⁹ G. Deeters, *Das kharthwelische Verbum. Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen*, Leipzig 1930, s. 30.

⁸⁰ O. D. Lordkipanidze, *Naselenie drevney Gruzii*, Tbilisi 1989, str. 16 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: O. D. Lordkipanidze, *Gürcistan'ın Eskiçağdaki Nüfus Yapısı*, Tiflis 1989, s. 16).

(çevirenin notu: Glottokronoloji, dillerin çeşitli lehçelere ayrılması sürecini istatistik olarak inceleyen dilbilim dalıdır) M.Ö. ikinci bin yıl başlarında Genel Kartvelce'nin parçalanmasıyla Svanca ortaya çıkmış, Kartvelce (Gürcüce) ve Kolkhca gibi lehçeler bir birinden M.Ö. birinci bin yılda, bazı araştırmacılara göre M. Ö. 8.-7. yüzyıllarda ayrıldı.⁸¹ Bazı bilim adamlarına göre, M.Ö. üçüncü bin yılda Genel Gürcüce çeşitli lehçelere parçalanmış, M. Ö. ikinci bin yılda Kartvelce (Gürcüce) ve Kolkhca (Zanca) bir birinden ayrılmıştır.⁸² Bizce bu bilgi daha inandırıcıdır. M. Ö. 12.-8. yüzyıllara ait Asur kaynaklarındaki Kilkhler bu dönemde eskiçağa özgü güçlü devlete sahip olmuşlardır. Kilkhler'in, yani Kolkhlar'ın bu dönemde Karadeniz'in güney doğu ve doğu kıyılarına yayılmalarını göz önünde bulundurarak onların dilinin bu bölgede yaygınlaştığını söyleyebiliriz.

Böylece Kolkh kabileleri Genel Kartvelce'nin Kolkh lehçesinde konuşmuşlar ve bu dil Karadeniz'in güney doğu ve doğusunda yaygınlaşmıştır. Megrel-Çanca M. Ö. ikinci bin yılın başlarından ortalarına kadarki dönemde Genel Kartvelce'den ayrıldı.

Karadeniz'in güney doğusundaki etnik yapının siyasi olaylar sonucu değişmesine rağmen, artık belirttiğimiz gibi bu bölgede Kolkh kabileleri yine de yaşamışlardır. Çağdaş Trabzon, Ksenofon'un Anabasis adlı eserinde ve ortaçağda defalarca Trapezund şeklinde anılmıştır. Ksenofon, Karadeniz'in güney doğu kıyılarındaki çeşitli kabilelerle beraber Kolkhları da anmıştır. Onlar Trapezund'dan 50-60 km mesafede ve Trapezund-Kotiora yolu üzerinde yer alan Kerasunt (çevirenin notu: Giresun) kentinin batısında yoğun olarak yaşamışlardır.⁸³ Kolkhların yaşadığı bölgenin güney sınırları denizden 40 km. güneye uzanmaktaydı. Trabzon'u Kolkhların bölgesi olarak ilk kez anan yazar Ksenofon olmuştur.⁸⁴ Arrianus da onları bu bölgede anmıştır.⁸⁵ Bu kaynaklara

⁸¹ G. Klimov, *Etimologičeskiy slovar Kartvelskih yazıkov*, Moskova 1964, str. 35 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: G.Klimov, *Kartvel (Gürcü) Lehçeleriyle İlgili Etimolojik Sözlük*, Moskova 1964, s. 35).

⁸² T. V. Gamkrelidze-V. V. İvanov, *İndoevropeyskiy yazık i indoevropeysı*, t. 2, Tbilisi 1984, str. 909 (Çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe künyesi: T. V. Gamkrelidze-V. V. İvanov, *Hint-Avrupa Dili Ve Hint-Avrupalılar*, 2. cilt, Tiflis 1984, s. 909)

⁸³ M. İ. Maksimova, *Antiçnie goroda yugo-vostoçnogo Priçernomorya. Sinopa, Amis, Trapezunt* (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Karadeniz'in Güney Doğusunda Sinop, Amis, Trapezunt Gibi Antik Kentler*), Moskva-Leningrad 1956, str. 122.

⁸⁴ T. K. Mikeladze, Ksenofon'un Anabasis Eseri (Gürcü Kabileleriyle İlgili Kısımlar), Tbilisi 1967, s.49 (Yunanca Metnin Gürcüce çevirisi).

⁸⁵ Arrian, *Periplus*, 11.

rağmen, Kolkhlar dar anlamda topluluk ve kabile olmuşlardı.⁸⁶ Burada Trabzon Bölgesi'ndeki Kolkhlardan değil, Kolkhida Devleti'nin nüfusundan söz edilse de belirttiğimiz gibi Lazlar çağdaş Kolkhlarla aynı kavimlerdir.

Kolkhlar teriminin yerini Lazlar teriminin aldığı kabul edilirse, bu terim büyük ihtimalle Kolkhların yaşadığı Karadeniz'in güney doğu kıyılarında yaygınlaşmıştı. Fakat bu zaman Karadeniz'in doğu kıyılarındaki gibi Trabzon nüfusu neden Lazlar olarak geçmemiştir sorusu ortaya çıkmaktadır. Laz terimi Laz Krallığı ve sınırları anlamında kullanılmaktaydı. Bu çarlığın sınırları Çoruh Nehri'nin güneyini kapsamamıştı. Trabzon Bölgesi Roma, daha sonra Bizans'ın bir parçası olsa da bu imparatorluklara bağlılık konusunda zorluk çıkarmaktaydı. Konumuzu ilgilendiren kaynakların çoğu Roma ve Bizans yazarlarınca doğal olarak kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda yazılmıştır.

Böylece, aşağıdaki sonuçlara varabiliriz:

1. M. Ö. ikinci bin yılın ortalarında Genel Kartvelce'nin lehçelere ayrılması sonucu Karadeniz'in güneydoğu ve doğu kıyılarında Kolkhca yaygınlaştı.

2. M. Ö. ikinci bin yılın ortalarında Megrel-Çanca'nın ortaya çıkışıyla Gürcü-Kolkh etnik birliği çökmüş ve Kolkh kavmi bu birlikten ayrılmıştır. Kolkhlar büyük bir etnik kitle olarak Karadeniz'in güney doğusuna ve çağdaş Gürcistan'ın batı ve güney batısındaki dağlık kesimlere yerleşmişlerdi.

3. Kolkhlar M. Ö. 13.-12. yüzyıllarda kabileler birliği haline gelmiş, M. Ö. 11.-9. yüzyıllarda ise eskiçağa özgü güçlü bir devlet kurmuşlardı. Burada altı çizilmesi gereken şu ki M. Ö. 13.-7. yüzyıllarda Kolkh kavminin yayıldığı bölgeyle kurduğu devletin sınırları aynıydı.

4. M. Ö. 8. yüzyılın 20'li yıllarında Kimmer ve İskitlerin saldırısına uğrayan büyük Kolkh Devleti'nin sınırları değişti. Bu dönemden itibaren Karadeniz'in güney doğu kıyıları Kolkh Devleti içinde yer almamıştı. M. Ö. 8. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren Kolkhların kurduğu Kolkhida Devleti Gürcistan'ın batı ve güneybatı kısmını kapsadı.

5. Karadeniz'in güney doğusunda siyasi olaylar sonucu etnik yapının değişmesine rağmen, Kolkh unsuru burada yok olmamıştı.

6. Kolkh halk adı gibi ilk etapta bu halkın yaşadığı bölge anlamında kullanılmıştı. Fakat belirttiğimiz gibi daha sonra siyasi olaylarla durum değişti. Şöyle, ki bunun sonucunda Kolkhların yaşadığı bölgeyle siyasi örtüşmemekteydi.

⁸⁶ İ. A. Cavakhişvili, *İstoriko-etnoloğičeskie problemi Gruzii, Kavkaza i Blijnego Vostoka*, str. 12 (çevirenin notu: Rusça olan bu eserin Türkçe adı: *Gürcistan, Kafkasya ve Yakın Doğu'nun Tarihi-Etnolojik Meseleleri*).

7. Kilkhler, Kulkhlar, Kolkhlar gibi terimler ilk başta Karadeniz'in güney doğu ve doğu nüfusu, daha sonra ise Gürcistan'ın batı nüfusu anlamında kullanılmıştı. Bu terimler bazen siyasi, yani devleti, bazen de dar anlamda etnik anlam ifade etmişti. Kolkhlar devlet yönetiminde başlıca rol oynamışlardı.

Lazlar belirttiğimiz gibi Kolkhların devamıdır. Gürcistan'ın batısına yerleşmişlerdi. Burada Kolkhida Devleti'ni kuran Kolkhların söz konusu olmasına rağmen Lazika (Egrisi), Kolkhida'nın devamıydı. Lazlar bir halk olarak Kolkh kabilesi olmuşlar, yani çağdaş Kolkhların aynıydılar. Onlar Kolkh dil grubunun Megrel-Çanca lehçesinde konuşmaktadırlar. Eğer Kolkhlar Karadeniz'in doğu kıyılarında Laz olarak değişmişlerse, bu olay Karadeniz'in güney doğu kıyılarında da yaşanmıştı. Bu bölgelerde Kolkhlar teriminin yerini Lazlar teriminin aldığını tahmin edebiliriz. Bu konuda zengin bilgi veren Nikephoras Gregoras, Lazlar ve Kolkhlar'ın aynı olduğunu belirtmiştir. Çünkü o, Georgios Pachymeres gibi Trabzon imparatorunu Lazların hükümdarı değil, Kolkhların hükümdarı adlandırsa da bu anlamda Lazlar terimini de kullanmıştı. Fakat 10. yüzyıldan itibaren bu bölgenin ve Gürcistan'ın batısının nüfusu neden Lazlar olarak adlandırılmamıştır sorusu ortaya çıkmaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

Laz Krallığı anlamında kullanılan Lazlar terimi siyasi anlam da ifade etmiştir. Lazların yaşadığı bölgeyle siyasi sınırları örtüşmekteydi. Çoruh Nehri'nin güneyi bu sınırlar içinde yer almamıştı. Bu çarlığın sınırları dışında kalanlar Kolkh veya Laz kabilesi olmasına rağmen Laz olarak adlandırılmamışlardı.

Gürcü kaynakları konumuzla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Apostolos Andreas'ın gezisinin Gürcü versiyonunu yazan Ekvtime Mtatsmindeli (Kutsal dağlı) (958-1028), Trabzon diyarını Megrellerin ülkesi olarak şu şekilde vermişti: "Takma adı İlkdavetli olan Andreas, Megrellerin ülkesinde yer alan Trabzon'a artık geldi."⁸⁷ Georgi Mtatsmindeli'nin (Kutsal dağlı) (1009-1065) Gürcüce yazdığı Akafist adlı eserde de Trabzon diyarı Samegrelo bölgesi olarak şu şekilde verilmişti: "Kesar İrakli, Samegrelo diyarındaki Trabzon'a geldi."⁸⁸ Samegrelo'da yaşayan Megreller batı Gürcü kabilelerinden olup, Lazlar ve Egrlerin kaynaşması sonucu ortaya çıkmışlardır.

⁸⁷ *Kartlis Çhovreba* Kritisceskiy tekst po vsem osnovnım spiskam izdal S. G. Kaukhçişvili, tom 1, Tbilisi 1955, str. 38-39. (Çevirenin notu: Gürcü kaynağı olan bu eserin Türkçe adı: *Gürcüstan Tarihi*, bu kaynağın tüm orijinal nüshalarına dayanarak tenkidi metnini Rusça yayınlayan S. G. Kaukhçişvili, 2. cilt, Tiflis 1955, s. 38-39).

⁸⁸ F. Jordaniya, *Gürcistan Tarihiyle İlgili Kronikler ve Diğer Kaynaklar*, 1. cilt, 1892, s. 64 (Gürcüce).

Egrler bu kaynaşma sonucu Lazlardan üstün olmuşlardır.⁸⁹ Sözlü kaynaklara göre, aynı kabileyi oluşturan Lazlar ve Megreller, Kemer'den Pitsunda'ya kadarki sahillerde yaşamışlardı. Daha sonra anonim Gürcü kralı, Lazlar üzerine saldırarak onları parçaladıktan sonra onların bölgesine Gürcüleri yerleştirmişti.⁹⁰ Erken Kolkhlar, Lazlar, Megreller terimleri büyük ihtimalle genel olarak bu bölgenin nüfusu anlamına gelmekteydi. Lazlar üzerine saldıran Gürcü kralı büyük ihtimalle, Zidritleri egemenliği altına alan Parsman idi. Hasanağa, konuşmasında Zvanbaiya, Mouraşvili, Şalikaşvili, Jordaniya, Baltaşvili gibi soyadlarına sahip soylu Gürcülerle akraba olan Laz beyleri hakkında bilgiler vermekteydi.⁹¹ Günümüzde de Gürcistan'da var olan bu soyadları Acaristan, Guriya ve Samegrelo gibi bölgelerin dağlık kesimlerinde yaygındır.

Tüm yazdıklarımızdan aşağıdaki sonuçlara varabiliriz:

Kendilerini Kolkhların torunları ve Megrel kabilesi olarak gören Lazlar, Karadeniz'in güney doğu kıyılarına eskiden yerleşmişlerdir. Onlar Gürcistan'ın batısında Anadolulaştırılmış insanlar olmayıp, Gürcistan'dan Bizans'a göç sonucu bu bölgeye gelmiş olabilirler. Lazlar teriminin bu bölgenin nüfusu anlamında yaygınlaşması, ilk başlarda dini yönetim, daha sonra ise siyasi yönetim anlamında kullanılan Lazika adlı yer isminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁸⁹ N. Y. Lomouri, "Lazeti Adı Üzerine Bir Deneme", *Maçne Dergisi*, No 5 (1965), 86.sayfadaki 84.dip not (Gürcüce).

⁹⁰ Dm. Bakradze, *Guriya ve Acaristan Bölgelerine Arkeolojik Sefer* (çevirenin notu: 1878 yılında Rusça olarak yayınlanan bu eserin Gürcüce çevirisi), Batum 1987, s. 29.

⁹¹ Dm. Bakradze, *Guriya ve Acaristan Bölgelerine Arkeolojik Sefer*, Batum 1987, s. 29.